

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Fra Holbergtidens Horsens.

En kulturhistorisk Skildring
efter utrykte Kilder

ved

Hans Knudsen.

I Kommission hos:
Chr. Henrichsens Boghandel,
C. E. Ussing, Horsens.

Fra Holbergtidens Horsens.

Ved

Hans Knudsen.

Aarhus.

De forenede Bogtrykkerier.

1921.

I. Bygninger og Brandvæsen.

Selv om O. Fabricius i sin »Horsens Købstads Beskrivelse og Historie« har skildret Horsens gennem Tiderne, kunde en udførligere Beretning om Forholdene i samme Købstad paa Holbergs Tid maaske alligevel paaregne Interesse ikke blot for denne Bys Skyld, men ogsaa fordi samtidige fra andre Købstæder i Kongeriget utvivlsomt, hvis de fik den at se, maatte have bekendt med Chilian i Ulysses von Ithacia: »Ligesaa hos os«.

Paa Bakkeskraaningerne ned mod Aaen laa det gamle Horsens lunt og trygt og rede til at fange Solvarmen ind. Røde Tegltage dækkede over En- og To-Etages Huse, dog flest af de første. Over Borgerskabets Boliger hævede sig St. Ibs Kirke med det kraftige Taarn, der i Aarene 1737—40 blev smykket med sit karakteristiske løgkuplede Spir, som Claus Cortsen bestodede, i Stedet for de af Ælde og ondt Vejrlig haardt medtagne Kamgavle.

Mellem de røde Tage stak dog hist og her ogsaa mosgroede Straatage frem. Ganske vist dækkede de oftest uanselige Bygninger som Lader, Korn- og Brændselsrum samt Rytterstalde, men der var dog ogsaa Menneskeboliger, som nøjedes med Straatag. I 1727¹⁾ var der 53 saadanne Straatage, skønt allerede Frederik II

¹⁾ H. B. B. 1727, ^{20/11} (Aarhus Stiftamts Arkiv, Horsens Bys Breve).

1582, 8. Februar, havde forordnet, »at aldeles ingen Straatage skulle tilstedes at være udi vor Købstad Horsens«, og tilladt Borgmester, Byfoged og Raad selv at lade Straatagene rive af de modvilliges Huse, men Modstanden havde været sejt, og endnu tvivlede Borgeren Laurits Nielsen paa, at Tagsten kunde ligge fast under Vestenstorm paa hans Vester-side, og Mikkell Muhles Hus kunde umuligt bære Tagsten, mens Autoriteterne paa den anden Side støttedes i Kampen af velsindede Borgere som Limsyderen Christopher Rohwetter, der 1727, 26. August¹⁾, klagede over Brandfaren ved de mange Straatage, »at det ikke for silde, naar Manden var druknet, da først skulde gøres Lukkelse for Brønden«.

Trods al Modstand var Horsens 1728, 30. Juni²⁾, naaet ned paa 19 Straatage, og med Henviſning til Frederik IIs rigoristiske Bestemmelse foreslog Magistraten nu ogsaa Stiftamtmanden, »om man ikke paa de Steder sans façon Tagene kan lade straks nedrive, saafremt de ikke det ufortøvet lader afføre, thi anderledes ser vi ikke med saadanne uundselige, uhørige og opsætsige Gemytter nogen Steds at kan komme«. 31. Juli s. A. var Straatagenes Tal reduceret med yderligere 3 til 16, og disse 16 er sikkert snart efter forsvundet, thi Viborgs Brand i 1726 og den store Brandulykke i Oktober 1728 i København manede til Forsigtighed.

Allerede Branden i Viborg voldte en saadan Forskrækkelse, at adskillige Borgere 1726, 3. Juli, udsendte et Opraab om Organisation af Horsens Brandvæsen, og allerede 29. Juli var en kras Brandan-

¹⁾ H. R. A. (Horsens Raadstuearkiv) Pk. 11.

²⁾ H. B. B. 1728, ²⁰/₆.

ordning vedtaget, der bl. a. forbød al Tobakssmøgen paa Gader, i Lader, Gaarde, Udhuse og Værksteder. 26. August fik den Kongens allernaadigste Approbation, og 24. September autoriseredes der en statelig Brandkassebog til Brug for Regnskabet over Brandvæsenets Indtægter og Udgifter. Indtægten bestod dels af Bøder for Forseelser mod Brandanordningen, dels af en paa Bygningerne lignet Afgift (Der var da 1838 Fag 2 Loft høje, 3168 Fag 1 Loft høje, 1073 Halvtage, af hvilke der svaredes henholdsvis 8, 4 og 2 Sk. af hver Binding).

Nu blev der Raad til nyt Materiel, og 1727, 13. Januar, sluttedes der Kontrakt med Branddirektør Preisler i København om Levering af »en dobbelt Kirkesprøjte«, Mage til en, Flensborg havde faaet et Par Aar forud, med Kobbertrykværk og to »Kobber-Pompestøfler med Mæssing-Klapper og Fontiler«. Den var udstyret med 2 Slinger af Læder paa henholdsvis 100 og 16 Fods Længde og pragtfuldt malet med Byens Vaaben paa den ene Side og kgl. Maits: Ziffer paa den anden. 220 Rdl. kostede dette tekniske Vidunder, hvortil kom 3 Rdlr. 4 Mk. i Fragt for Sprøjten og en Person, som fulgte med fra København for at undervise Horsens Brandmandskab i den rette Brug af dette Hovedvaaben mod Ildsvaade.

Til Betjening af Brandmateriellet fordeltes Borgerne med Navns Nævnelse paa følgende Poster¹⁾:

»1 Brandinspecteur, 4 Oberbrandmestre (2 til den store Spøite, 2 til den lille Spøite), 4 Spøitmestre, 6 Strahlmestre (2 til den store Spøites største Rør, 2 til sammes mindste Rør, 2 til den liden Spøite), 3 Brandrepareurer, 4 Slangeførere til den store Spøite, 2 til den liden Spøite, 8 Brandsvende, 52 Pompere,

¹⁾ H. B. B. 1732, ⁸¹/₁,

9 til Brandhagerne at føre og sætte, 22 Vandkørere og 50 Spanddragere«; en Styrke, hvis Eksercits ikke altid forløb uden Vanskeligheder.

Til yderligere Sikring mod Ildsvaade fik Byen om ved 1748¹⁾ ogsaa en fast Skorstensfejer. Hidtil havde man hjulpet sig med Natmanden i Bjerre uden dog at føle sig vel betjent, men nu kom den udlærte Skorstensfejer Gottlieb Korn fra København, der arbejdede til enhver Fornøjelse og havde »vist sig færdige at springe i en anstucken Skorsten til at nedrive og næst Gud at søge dæmpet Ilden deri«. For sin Færdighed skulde han af Brandkassen aarlig have 20 Rdlr. samt 12 Sk. for hver 2 Lofts Skorsten og 6 Sk. for hver 1 Lofts Skorsten at udrede af Beboerne.

Brandkassen fik altsaa ingen større Byrde, og den blev efterhaanden en efter Tidens Lejlighed meget fed Kasse (Aar 1741 Kassebeholdning 1388 Rdlr. 2 Mk. 15½ Sk.). Om det var denne Fedme, der bevirkede, at Skomagerlavet ikke kunde formaas til at indbetale en Mulkt paa 5 Sldr., er dog ikke sikkert. 1731, 8. og 9. November²⁾ havde Lavets Flytning nemlig fundet Sted under umaadelig Skyden, mens Skomagerne bedyrede, at det ikke med Sandhed kunde siges, »at en eller flere af vores Lavsbrødre ved vores Lavs Flytning enten selv haver skydt eller vores Folk«. Først 5 Aar efter, i 1736³⁾, endtes Sagen med 1 Rdlr. til de fattige, men intet til Brandkassen.

II: Handel, Havn, Søfart og Folkemængde.

Skønt den store nordiske Krig ikke direkte havde berørt Horsens saaledes som Krigene i 17de og senere

¹⁾ H. B. B. 1748, 19/2.

²⁾ H. B. B. 1735, 7/2, 10/3.

³⁾ H. B. B. 1736, 28/1.

i 19de Aarh., havde den dog været en ond Tid for Byen, og selv om man skal være varsom med at tage Samtidens Jammerklager til Myndighederne alt for bogstavelig, er det et Vidnesbyrd over fortrykte Forhold, naar Magistraten 1720, 19. August¹⁾, paa en Fortegnelse, indsendt til Aarhus Stiftamt, om dem, der havde Borgerskab, bemærker: »Den halve Del ere fattige og uformuende, ja en stor Part af dem betler Brødet«. I Fejdetiden havde Horsens i Aarene 1709-18 mistet 12 Skibe med deres Ladninger, hvilket Tab takseredes til ca. 25,000 Rdlr., en beskeden Sum i Nutids Øjne, men da Byen i 1682 ansattes til Grundtakst, blev dens Ejendomme vurderet til ca. 26,000 Rdlr., hvilken Sum ved senere tilkomne Bygninger i 1725 var steget til ca. 29,000 Rdlr.²⁾, og maalt efter denne Værdi bliver Tabet i de 10 Aar overmaade anseligt.

I Aarene nærmest efter Krigen blev der skaffet Erstatning for Afgangen i Tonnage, saaledes at den 1732³⁾ kom op paa 232 Kommerce-Læster mod 127^{1/2} i 1711, men i 1748⁴⁾ var den igen nede paa kun 139 Kommerce-Læster, fordelt paa 5 Skuder, 2 Gallioter, 10 Jagter og 1 Baad, af hvilke Fartøjer intet var bygget i Horsens, men adskillige »fortømrede« der, og Tilføjelsen »ældgammel« ved flere gør Indtrykket af denne Handelsflaade end mere mistrøstigt.

For ikke kapitalstærke Personer var Skibsfarten i hine Tider ogsaa en risikabel Næringsvej. Da Skipper Jørgen Olufsen oppe ved Skagen havde sat sin Galliot »Haabet« til, »som han ene ejede med sin Ladning«,

¹⁾ H. B. B. 1720, ²⁰/₈.

²⁾ Indkvarteringsligning 1728.

³⁾ Fabricius. S. 463.

⁴⁾ H. B. B. 1748, ²²/₁.

vidste han saaledes ingen anden Udvej end at søge Kongens Tilladelse til »at udsætte Bækken for Kirkedøren og indsamle, hvad medlidende Hjerter maatte bevæges at skænke ham«¹⁾, thi Søassurancekompagniet var da en nymodens Opfindelse, oprettet i 1726, men endnu ikke almindeligt benyttet.

Hemmende paa Skibsfarten virkede desuden de uheldige Havneforhold, der vedblev at være miserable, skønt Stiftamtmand Løvenørn støttede sin Fødebys Bestræbelser, hvilke dog ikke udmærkede sig ved større Energiindsats, thi da de af den kongelige Gartner paa Skanderborg, Chr. Bruun, udarbejdede Havneplaner var blevet kasserede som for kostbare, og en Fagmands Projekt ej behagede Magistraten²⁾, indskrænkede den sig 1731³⁾ til at ønske den gamle Havn repareret »til nogenledes passabel Brugelighed«. Dette Maal syntes naaet, da Magistraten i 1732⁴⁾ kunde indberette: »Saa vidt som Dybet i Havnen her for Byen anbelanger, saa er dermed allerede avanceret, at Prammene og Baadene ved ordinære daglig Vand kan gaa ud og ind med Skibning langt mere end tilforn«. Et viseligt kongeligt Reglement af 1737, 20. April, nyttede lidet, naar Skibene blev væk. 1742 var Havnen uden Penge, Is brækning i de to sidste strenge Vintre havde gjort stor Skade paa Dæmninger, Bolværker og Pæle. Indkomsterne, der efter Reglementet tilfaldt Havnekassen, var »meget formindskede ved det, at Handelen saa mærkeligt aftager, at de største Fartøjer, som kontribuerede, er hortsolgt fra Byen, og nogle ved Vanlykke ganske udgaaet, hvorfor ingen igen enten købes eller

¹⁾ H. B. B. 1735, $\frac{5}{12}$.

²⁾ H. B. B. 1729, $\frac{22}{8}$, $\frac{21}{11}$.

³⁾ H. B. B. 1731, $\frac{5}{8}$ jvf. Reskript 1731, $\frac{7}{9}$.

⁴⁾ H. B. B. 1732, $\frac{9}{6}$.

bygges¹⁾. Til denne Nedgang bidrog utvivlsomt meget den for Provinsens Handelsstæder saa overmaade uheldige Plakat af 1726, 1. Juni, om de 4 Species. Den forbød alle andre kongerigske Stæder end København at indføre de 4 Hovedimportvarer: Vin, Brændevin, Salt og Tobak. Kongen tilsigtede ved denne Ordning ganske vist alene »det algemene Bedstes Fortsættelse og samtlige vore Undersaatters Gode og Fremtarv, »men den maatte naturligvis meget fortrædige de Købstæder, der selv var vant til at indføre Varerne fra første Haand«, hvilket Horsens havde været berettiget til i Henhold til Forordningen af 1682, 28. Februar, som ellers begrænsede Indførslen til visse Købstæder. Horsens Beholdning af de 4 Species var 1726: Vin, $\frac{1}{2}$ Anker Rhinsk, $\frac{1}{2}$ Anker Spansk, 5 Oksehoveder Fransk; Fransk Brændevin, $6\frac{1}{2}$ Anker; Salt, 168 Tdr., 2 Skp.; Tobak, 2436 \mathcal{R} .

Ganske vist ophævedes denne Tvangsordning allerede ved Plakaten af 1730, 30. December, men den ellers saa liberale Toldforordning af 1732 gav til Gengæld København det Privilegium, at af importerede Varer, som Provinskøbmændene tog fra Oplagene der, skulde kun betales en Trediedel af den ellers paa- budte Told.

I 1747 bad de negotierende i Horsens derfor ydmygst om, at Kongen vilde frigive Handelen, saa at enhver uden Hindring kunde indføre fra de Steder det bedst maatte passe ham, »thi Handelen fra første Haand recommenderer sig selv ligefuldt paa ethvert Sted, hvor det er de handlendes Vilkaar samme at forsætte, formedelst den Forskel i Prisen imod at handle fra 2den eller 3die Haand²⁾«.

¹⁾ H. B. B. 1742, $\frac{9}{12}$.

²⁾ H. B. B. 1747, $\frac{9}{12}$.

I Enkeltheder at paavise Følgerne af denne Favorisering af København er ikke let, men Horsens Akciseregnskaber¹⁾ viser i hvert Fald klart, at de følgende Aar blev uden Fremgang for Byens Søhandel. I 1731 indklareredes der 115 Skibe og i 1747 116, og dette sidste Tal repræsenterer ingen væsentlig større Tonnage end det tilsvarende for 1731, da Tonnagens Sum i dette Aar var 897 Kommercelæster mod 905½ Kommercelæster i 1747. Skibenes Størrelse har altsaa ikke forandret sig til det bedre, og naar Havnen i Femaaret 1735—39 besøgte af gennemsnitlig af 150 Skibe om Aaret, bliver det derfor en følelig Tilbagegang, naar der 1743 kom 139, 1746 112 og 1747 116.

Hvad Skibene førte til Horsens var hovedsagelig Træ, Kolonialvarer og Salt, og deres Last for udad-gaaende bestod saa godt som udelukkende af Korn og Fedevarer fra Horsens frugtbare Omegn.

Det ser saaledes ud, som der trods alt i Trediverne har været en Opgangsperiode, i hvilken »Negotianter« som Lichtenbergerne, Claus Cortsen og Rhodenborgerne har tjent deres Penge. Den tyske Apoteker Jakob Schmidt har heller ikke været uden Driftighed, thi da han 1732²⁾ selv paastod at have afskaffet al Handel ud over sit Apotekeri, hævdedes det fra anden Side, at han gav sig af med »at handle med Heste, udrejse til Herregaarde og købe Korn i 100 Tønder tillige samt hele Parti Skibslast: Fyr, Tømmer og Deler«. I 1726 var det ogsaa ham, der laa inde med hele Byens Vinlager, kun 2 Oksehoveder fransk Vin var paa andre Hænder.

Selv om driftige Mænd saa Udveje til at skaffe sig

¹⁾ H. R. A.

²⁾ H. B. B. 1732, ¹⁸/₁₀, ¹⁸/₁₀.

Formuer, var Horsens dog ikke i andre Henseender en By i Fremvækst.

Folketællingen 1769, 30. Aug., gav følgende Resultat:

Aar:	0—8		9—16		17—24		25—32		33	40	41—48		49—	
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.
Sønderg. Rode	91	99	86	79	101	125	77	102	66	76	44	66	115	178
Nørreg. Rode	121	108	81	86	98	105	64	106	73	77	36	53	103	168
Ialt 2584	212	207	167	165	199	230	141	208	139	153	80	119	218	346

Der var ialt 1156 af Mandkøn og 1438 af Kvindeskøn, men denne Kvindernes sædvanlige Overvægt i Tal formindskes dog noget, da der til Mændenes Tal maa lægges militære i aktiv Tjeneste og bortrejste Søfolk, formodentlig 150—200 Personer.

Til dette Folketal i 1769 svarer for Femaaret 1767—71 følgende aarlige aarlige Middeltal: Vielser 19_{,2}, Fødte 67_{,8}, Døde 70_{,4}.

Naar Middeltallene for hvert Femaar i Perioden 1720—64 paa lignende Maade beregnes efter Kirkebøgerne, kan følgende Tabel opstilles:

Femaar	Gennemsnitlig om Aaret		
	Vielser	Fødte	Døde
1720—24.....	16 _{,8}	68 _{,4}	56 _{,8}
1725—29.....	16 _{,2}	71 _{,0}	87 _{,2}
1730—34.....	17 _{,2}	73 _{,2}	78 _{,6}
1735—39.....	14 _{,8}	74 _{,2}	76 _{,4}
1740—44.....	22 _{,8}	78 _{,2}	89 _{,6}
1745—49.....	18 _{,2}	80 _{,2}	73 _{,6}
1750—54.....	17 _{,8}	67 _{,6}	69 _{,0}
1755—59.....	18 _{,0}	71 _{,0}	66 _{,2}
1760—64.....	15 _{,0}	64 _{,2}	74 _{,8}

Af disse Tal vil det fremgaa, at Folkemængden i Horsens ikke kan have forandret sig meget fra 1720 til 1769. Da Dødeligheden er større end Fødslernes Tal (1720—64 gennemsnitlig aarlig 72 Fødsler mod 74,7 Dødsfald), kunde man endog formode Tilbagegang, men da det aarlige Antal Vielser og Dødsfald er nogenlunde konstant gennem hele Perioden, maa den større Dødelighed være udlignet end Tilgang udefra, hvorom Borgerskabsprotokollerne ogsaa tydeligt vidner; thi i Løbet af samme Aarrække var af de 569 Personer, der tog Borgerskab, de 401 eller over 70 % udenbyes Folk, saaledes som nedenstaaende Statistik nærmere vil vise:

Femaar	Antal Borgerskb.	Tagne af udenbyes
1720—24.....	71	50
1725—29.....	73	58
1730—34.....	68	48
1735—39.....	57	34
1740—44.....	71	56
1745—49.....	43	27
1750—54.....	43	34
1755—59.....	86	56
1760—64.....	57	38

Helt paalidelig er denne Opgørelse ikke, da der 1727 kun anføres 2 Borgerskaber, hvilket næppe kan være rigtigt, og for enkelte er intet Fødested anført, men i saa Fald er de beregnet som indenbyes.

Det højeste Antal Borgerskaber, taget i et Aar, var i 1729 med 34, deraf 28 udenbyes, men der ligger sikkert intet andet bag, end at en Del Personer, der

boede i Byen, har faaet Tilhold om at forsyne sig med Borgerskaber og gøre deres Skyldighed mod Byen i Retning af at udrede Penge eller lægge nogen Stenbro, hvilket var den sædvanlige Ydelse for Opnaaelse af Borgerskab. Tilgangstallene som Maalestok for Byens Velfærd i de enkelte Aar maa derfor benyttes med Varsomhed.

Der ses da heller ikke at være noget Forhold mellem Antallet af Borgerskaber i hvert Femaar og Gennemsnitsantallet for Vielser og Fødsler i samme Periode.

Derimod harmonerer det godt, at Aarene 1730—49 med stigende Tal paa Vielser og navnlig paa Fødsler falder sammen med den Glansperiode, da St. Ib fik Spir og Jakob Schmidt byggede Apotek og Lichtenberg Palæ. Det meget store Antal af Legater til Skoler, Kirker, fattige o. s. v., der ses oprettede i Horsens i de nærmeste Aartier efter 1730 vidner ogsaa om, at disse Aar maa have muliggjort en ret betydelig Kapitalopsamling.

Det største Antal Fødsler i et Aar var iøvrigt 99 i 1745, men det overgaas langt af det største Antal Dødsfald, nemlig 162 i 1738. Aar med stor Dødelighed var ogsaa 1725 og 1743 med henholdsvis 136 og 153 Dødsfald.

III. Haandværk og Kunst.

Hovedmassen af Byens Befolkning ernærede sig dog ved Haandværk, Smaahandel og Avlsbrug, og som sande Børn af deres Tid var de Horsens Lavsmestre mere ivrige for at værne sig om ved allehaande Privilegier og ved Forfølgelse af Fuskere og Bønhaser end for at møde Konkurrencen og besejre den ved egen Dygtighed.

1732 klagede Kandestøberne over, at fremmede, »som

lader sig kalde Italienerne, haver her i mange Aar omflakket Landet for at gøre Afbræk i vores lærte Tinstøber-Profession og borttager os det bedste Arbejde paa Herregaarde, Præstegaarde etc.«¹⁾, og Nicolaj Skomager i Skanderborg generede med Held sine Fagfæller i Horsens²⁾. Murerne kunde ikke finde sig i, at Brødet toges dem af Munden af fremmede Murermestre, saasnart der var et lidt større Arbejde³⁾. Dette synes dog ikke at være sket helt uden Grund, naar Magistraten kunde udtale sig paa følgende Maade om den indenbys Duelighed: »Dog skulde vi tvivle, at saadan en Brandmurs Bygning, som Apoteker Schmidt nu har bekostet, enten ved dennem kunde opføres, eller de dertil betroes, om nogen af Indvaanerne i sin Tid blev sindet Byen til Gavn og Ziir slige Huse at lade opbygge«.

1747 steg dog de ordinære Klager til et fuldkomment Jammerhyl, da Landsfaderen ligefrem gav Lejlighed dertil ved at beordre Amtmændene til at indsende en Beretning om, hvad de eragtede kunde tjene og behøves til Undersaatternes Velfærd og det almindelige Bedste.

I den Anledning modtog Stiftamtet en vidtløftig Indberetning fra Horsens Magistrat, dateret 1747, 22. December, og bilagt med Udtalelser fra Handelsstand og Haandværk. Der klagede Kobbersmedene over de fremmede Keddelførere fra Brabrand, Skræderne over, at fast enhver Proprietær paa Landet holdt en Tjener, der var oplært til Skræder og besørgede alt Arbejde baade for Familien og Domestikkerne. Snedkerne fandt uden for Byen paa $1\frac{1}{2}$ til 2 Miles Omkreds »mere

¹⁾ H. B. B. 1732, $\frac{26}{8}$, $\frac{28}{8}$.

²⁾ H. B. B. 1728, $\frac{4}{0}$.

³⁾ H. B. B. 1736, $\frac{26}{4}$, $\frac{14}{6}$.

end 30 Fusker-Snedkere«, som ikke blot udførte alt forefaldende Arbejde baade for Herremænd, Præster og Bønder, »men endog forfærdiger Dragkister, Skabe, Kister og Skrine og samme ved Lejlighed sælger til Borgerfolk, som fører det her ind i Byen«. Sadelmagere, Skomagere og Feldberedere jamrede over Land- og Forprang, og alle Lav enedes om at kræve et Forbud mod, at nogen Indvaaner i Købstaden maatte lade noget lave paa Landet »betænkende, at en Haandværksmand i Købstaden, som maa svare Komsumption, holde Indkvartering og betale andre store Udgifter til Byen, ej kan gøre deres Arbejde for saa ringe Pris som Haandværksfolk paa Landet«.

Trods alt trivedes der dog i Horsens Haandværk, hvis Udøvere besad kunstnerisk Duelighed, overfor hvilken Fuskere paa Landet maatte komme til kort. I Træskærererkunsten fortsattes endnu Horsensskolens Traditioner af Billedhuggerne Chr. Jørgen Hansen Skou og Jørgen Arentzen, af hvilke den sidste dog i 1743 var reduceret til en fattig gammel Mand. Malerkunsten dyrkedes af Kontrafejerer Henrik Schultz, der 17 $\frac{7}{18}$ ¹⁾ prydeligt satte kgl. Majestæts Ziffer og Aarstal paa Torvekirkens Hvælving, mens Niels Nielsen Maler med mindre Kunst bestrøg Orgelværket med Oliefarve. Kontrafejerer havde endog Raad til at begrave sin Kone i bedste Jord og lade alle Klokker paa nær den store lyde over hende²⁾.

Musikens professionelle Dyrkere havde de samme Fortrædeligheder med Fuskerne som Haandværkerne. Stadsmusikanterne i Horsens, Skanderborg og Aarhus var eneberettigede til med deres Svende at opvarte

¹⁾ H. K. R. Fol. 386 b. (Horsens Kirkeregnskabsbog).

²⁾ Smst. 17²⁸/₂₄. Fol. 425.

med Musik i disse Byer og de omliggende Herreder, og da Niels Rasmussen i Skanderborg var død, arvede de to andre hans Omraade, nemlig Skanderborg og det halve Aakær Amt, paa hvis nærmere Fordeling imellem sig de fik Kongens Konfirmation¹⁾. Til Trods for alle Privilegier maatte Stadsmusikanterne føre en stadig Kamp mod andre Tonekunstnere. 1721 stævnedes saaledes Hans Jensen, Musikant i Horsens, Peder Degn i Katstrup, fordi han »med sit Fidleri og Fuskspil betjener et og andet Værtskab«. Ved et Barselgilde i Katstrup »var liden Peder Degn og spillede paa en Viol, havde en liden Dreng med sig, strøg paa en skrapvorn Bas, havde Fad over Bord, som Gæsterne gav Penge paa«, Penge, som Hans Jensen fandt gik fra ham²⁾. Da han Aaret derpaa var bleven begravet i bedste Jord til de smaa Klokkers Klang³⁾, fulgte han i Stadsmusikantembedet af Christian Sweistrup, der snart efter kom i Klammeri om Grænseprovinser med Kollegaen i Aarhus, Martinus Rehs, der aabenbart havde ondt ved at glemme, at han selv engang havde haft Embedet i Horsens, og at Chr. Sweistrup da havde været hans Læredreng⁴⁾. Dennes musikalske Regimente blev iøvrigt kun kort, da han allerede 1730, 3. August, begravedes i bedste Jord, mens alle Klokker rørtes og Lysene skinnede paa Alteret⁵⁾. Skiftet efter ham viser iøvrigt, at hans Orkester maa have været efter Forholdene helt anseligt, selv om han næppe har haft Mandskab til at betjene samtlige Instrumenter paa en Gang. Han var nemlig Ejer af 1 Fiol til 1

¹⁾ H. B. B. 1732, ²/₅.

²⁾ Horsens Justitsprot. 1721, ¹¹/₁₁.

³⁾ H. R. 17²³/₂₃, Fol. 418 b.

⁴⁾ H. B. B. 1727.

⁵⁾ H. K. R. 1730—32. Fol. 22.

Rdlr., 3 Fioler à 4 Mk., 1 Bratch til 1 Rdlr., 1 Basfiol til 2 Rdlr., 2 Dulcianer à 2 Rdlr., 2 »Bassenetter« til 3 Rdlr., 2 Hoboer til 2 Rdlr. 4 Mk., 1 »Hoboe Moer« til 1 Rd. 4 Mk., 2 Fløjter til 4 Mk., 2 Valdhorn til 3 Rdlr., 5 Trompeter til 2 Rdlr. 3 Mk. 8 Sk. samt 1 Posthorn til 2 Mk.

Af andre Instrumenter havde han en »Zetrinke«, d. v. s. en lille Cithar, og dertil svarede skønt i hans Bibliotek et Bind Kærlighedsviser, ligesom han ogsaa var Ejer af »1 Bog, kaldet den nye oprettede Danske Skueplads« samt »1 ditto kaldet Græd ikke«, saa vor Stadsmusikant har sikkert været en glad Mand.

Efter ham fik Jens Hartvig Bisgaard 1730, 11. December, kongeligt Bestallingsbrev paa Musikantembedet i Horsens, men ikke destomindre maatte han snart efter se en gammel afdanket Kyradser gøre sig Indpas i Faget. 1732, 24. April; havde Per Jensen, som i 30 Aar havde gjort Krigstjeneste, faaet Stiftamtmandens Tilladelse til at ernære sig som Spillemand i Skanderborg Distrikt, hvorimod Bisgaard maatte »underdanigst formode, samme ikke videre extenderer sig, end det han ved smaa Samkvem, Høstgilder og anden saadan forefaldende smaa Lystigheder maatte lade sig bruge, mens ikke til Bryllupper, Barseler eller anden stor Samkvem at opvarte«¹⁾. Striden mellem de to gik endog over til Haandgribeligheder, under hvilke Bisgaard fratog Per Jensen hans Violin, og da den overfaldne beklagede sig til Stiftamtet, mente Bisgaard at kunne blive sin Konkurrent kvit ved at henvise den gamle Kyradser til anden Beskæftigelse med den Erklæring: »Anklageren, Peder Jensen, har lært et godt Skræder-Haandværk at ernære sig af«²⁾.

¹⁾ H. B. B. 1732, ²/₆.

²⁾ H. B. B. 1732, ²¹/₁₀.

End ikke i selve Horsens var Stadsmusikanten fri for musikalsk Konkurrence. I en hel Aarrække virkede saaledes Kirsten Lirendrejer, indtil hun stille begravedes i de fattiges Jord 1729, 10. November¹⁾, og Kyradsernes Trompetere har sikkert tidligt og silde ladet deres skrattende Horn lyde. Den højere Musik præsteredes derimod af Organisten ved Byens tvende Kirker, thi selvom Klosterkirken ikke var Sognekirke, benyttedes den dog til Gudstjenester og havde et maadeligt Orgelværk. Det i Hovedkirken var heller ikke for godt, selvom det 1714/15 var bleven en Del repareret ved fælles Anstrengelse af Organist »Vien«²⁾ og Billedhuggeren Jørgen Arentzen, thi 1738 befandtes det næsten ubrugeligt, og et helt nyt anskaffedes³⁾. Slemme ved det gamle Orgelværk havde Rotter og Drengene været, idet Rotterne aad Bælgene⁴⁾, som desuden skørnedes af Regn og Sne, og Smaadrene vilde klyve over Døren til Orgelværket for at gøre Fortræd og Skade.

I 1717 var Stadens gamle Organist, Johan Richter, død efter at have virket i Horsens i hvert Fald siden 1687⁵⁾. Han efterfulgtes af Hans Friis Lütken, født ca. 1696 og Søn af Organist Otte Lütken i Randers og Elisabeth Nielsdatter, men allerede 10 Aar efter afgik han ved Døden efterladende en frugtsommelig Enke, Marie Kirstine Andersdatter, og en lille Søn, Otte, samt et fattigt Bo med et Positiv til 6 Rdlr. 4 Mk. og et dobbelt Klaver med Pedal til 8 Rdlr, foruden 5 Stykker

¹⁾ H. K. R. 1729/30.

²⁾ Rimeligvis Organist Johan Wien ved Aalborg Vor Frue Kirke, der ogsaa vedligeholdt Budolfi Kirkes Orgel.

³⁾ Fabricius. S. 47.

⁴⁾ H. K. R. 1705/06.

⁵⁾ Gift 1687, ⁴/₁₆ i Horsens med Bodil Olufsdatter.

»Noeder-Bøger«, men ellers var der lidet af Værdi, og der blev intet til Deling efter Gældens Betaling¹⁾.

Efterfølger i Bestillingen blev hans Halvbroder Anders, døbt 1705, 14. Februar, i Randers St. Mortens Kirke, under Faderens andet Ægteskab med Mette Andersdatter. Denne unge Mand maa ligesom Forgængeren have haft det rette Musikerblod i Aarene; thi Hel eller Halvbrødre til disse to betjente Orglerne i Aalborg, Viborg, Randers og Skive, alle Sønner af den gamle Otte Lütken i Randers²⁾.

1727, 22. April, udfærdigedes derpaa følgende Bestalingsbrev for Anders:

»Morten Cordtzen, Borgemester udi Horsens, Thomas Panch og Hans Jochumsen Rodenborg, Raadmænd samme Steds, gøre vitterligt: Aar 1727 Tirsdagen den 22de April haver vi antaget og bestilt, saa og hermed antager og bestiller ærlig og kunsterfarne Anders Lütken til at være Organist her udi Horsens Kirker, hvorfore vi haver tilsagt hannem paa Byens Veigne to og et halv hundrede slette Dlr. til Løn aarlig at nyde hver Sancte Michelsdag, og skal han være forlovet som sædvanligt haver været at gaa omkring Byen at besøge Menigheden hver Ste. Mortens Aften, Jul, Nytaars og Helligtrekongers Aftener, desligeste om noget Værtskaber, Brylluper eller andet her eller omkring Egnen forefalder, og nogen der udi hans Tjeneste begærendes vorder, skal det være

¹⁾ Horsens Skifteprotk. 1725—32. Fol. 130 ff. Hans Friis Lützens Daab findes ikke i Randers Kb. og hans Begravelse ikke i Horsens Kb., men han nævnes i Skiftet efter Moderen 1701, ^{15/10}, og tilmed som Ejer af 100 Rdlr. skænket ham af Oberst Hans Friis, efter hvem han aabenbart har Navn. I Følge Kirke-regnskabsbogen begravet 1726, 12. November, i Horsens.

²⁾ Skivebogen 1917. S. 76 og 92.

hannem ligesom hans Formand fri tilladt at opvarte, om han af Borgemester og Raad for andre Forfalds Skyld kan blive forlovet.

Derimod lover han flittig at tage Vare paa samme hans Bestilling og den med al Flid og Troskab at opvarte og betjene, som forsvarligt kan være, og Orgelværkerne ved Hævd og Lige at holde og forbedre, saavidt hannem muligt er, som en ærlig, tro og flittig Organist egner og bør, som han videre agter at ansvare, saa Borgemester og Raad paa Menighedens Vegne ikke skulle have Aarsage til sig med Billighed i nogen Maader at besværges, og ej forloves herfra paa andre Steder, medmindre vi hverandre Bestillingen et halvt Aar tilforne lovlige opsige¹⁾«. -

Som senere skal berettes, forledte imidlertid Ungdoms Daarlighed og slet Selskab ham til uden Hensyn til disse Løfter at begaa Letsindigheder, som lidet anstod en Kirkens Tjener.

¹⁾ Horsens Raadstueprot. 1699—1759. Fol. 228.

IV. Læger, Prokuratorer og Rettens Betjente.

Som den tidligere anførte Statistik viser, stod Dødeligheden i Horsens paa et meget højt Trin, hvorimod det samme næppe kan siges om Lægekunsten smst. I 1732 bestredes Gerningen af 3 Kirurger eller Barberer, nemlig Samuel Beaufin, Sebastian Fr. Degen og Jockum Frandsen, der da var rørende enige om, at Byen ingen Brug havde for en fjerde, som agtede at nedsætte sig dér, da »vi andre, som os her tilforn haver nedsat, haver en meget knap Substistence«¹⁾.

Af disse var Jockum Frandsen ældst i Gaarde, idet han tog Borgerskab 1707 og vilde ernære sig af »sit Barbereri og andet han bedst kunde ernære sig af«, mens Beaufin og Degen først tog Borgerskab i 1731. Beaufin var født i Stege og havde tidligere været Kirurg ved Hansted Hospital. Han kunde møde med et Eksamensbevis af 16. August 1702 fra det medicinske Fakultet i København.

Sebastian Fr. Degen var født i Kiel og havde tjent som Kompagnifeltskær, men havde dog 27. Februar 1731 faaet Testimonium af Fakultetet i København. Han maatte, da han nedsatte sig i Horsens, forpligte sig til ikke at genere Jockum Frandsen, »en gammel Skatteborger, som Byen i mange Aar med Badskærvesenet haver betjent og ikke tilforne har voren eksamineret ved Fakultetet«.

¹⁾ H. B. B. 1732, 8/8, jvf. Aarhus Stifts Aarvog 1920, S. 43.

Allerede 1733, 11. November, begravedes den gamle Skatteborger, men de to andre trivedes ikke stort bedre for det. 1744 hører vi, at den da 76-aarige Beau-fin var geraadet i slet Tilstand »formedelst det store Fuskeri, som af adskillige her paa Steden øves og drives«¹⁾. I Begyndelsen af 1748 faldt ogsaa Degen fra, og nu sad den gamle Amtsmester Beau-fin alene tilbage, men ikke desto mindre kunde Magistraten tillade sig at anbefale at vente med Ansættelsen af en ny Kirurg, til denne nu mere end 80 Aar gamle Asklepios var befriet for al jordisk Konkurrence²⁾.

Denne fast utrolige Nøjsomhed med Hensyn til Lægebetjening maa, foruden Omsorg for den gamle Mand og liden Tillid til Faget, skyldes, at man hjalp sig paa anden Maade. Som andre Mestre havde Kirurgerne Svende, der kunde gøre Arbejdet. Regimentsfeltskærere, som den berømmelige Johan Cremon, der begravedes 1754, 23. December, 90 Aar og 1 Dag gammel, har vel ogsaa befattet sig med civile. Fuskere og kloge Koner har klaret Resten, og saa var der endelig den hellige Brønd! Da Magdalene Pedersdatter sig selv uafvidende var blevet med Barn, troede hun, det var anden Svaghed, »hvorfor hun ej alene lod sig aarelade, men endog var ved den her ved Byen liggende saakaldte Hellig-Brønd«³⁾.¹

Medens Magistraten saaledes fandt Byen tilstrækkeligt forsynet med Kirurger, var den derimod ikke af samme Mening, naar det gjaldt Prokuratorer. 1732

¹⁾ H. B. B. 1744, ¹³/₁, ³⁰/₁.

²⁾ H. B. B. 1748, ¹⁸/₆. Skiftet efter Stadskirurg Sebastian Fr. Degen begyndtes 1748, ⁵/₈, men hans Begravelse er ikke anført i Kirkebogen. Enken Mette Christensdatter fragik Arv og Gæld.

³⁾ Horsens Justitsprot. 1724, ²⁹/₈, Fol. 264.

skrev den: »Som denne By ikke paa nogle Aar med fornødne Procuratores haver været forsynet, har det været besværligt for de af Borgerskabet, som med hinanden kunnet falde i Proces, da de enten ikke har kunnet faa nogen til deres Sager at udføre eller og maattet forsynet sig med saadanne Mænd fra andre Steder til des større Bekostning«¹⁾, hvorfor den 1732, 24. November, meddelte Frederik Bay, barnefødt paa Endelave af honneste Forældre, Bestallingsbrev som Prokurator i Horsens«²⁾.

At ogsaa Befolkningen har følt et Savn her, derpaa tyder følgende Klage fra Maren Hansdatter sl. Laurids Povelsen, der ansøgte om, at Andreas Flensborg, den senere Borgmester, maatte føre hendes Sag: »Siden her i Byen ikke er nogen anordnet Procurator, som jeg fattige Enke kunde formaa til en Sags Udførsel, jeg til min Uskyldigheds og Æres Conservation maa lade føre her ved Bytinget angaaende et mig paaførte Ry og Rygte for en Tee Serviette, ligesom jeg mig den paa ulovlig Maade havde tilbragt«³⁾. Paa det Tidspunkt var der dog ellers i Byen Prokuratorerne Chr. Calmer⁴⁾ og Bertel Fædder, hvilken sidste var en af Samtidens mest kendte Sagførere. Han førte en Pen saa zirligt og kunstfærdigt, at Meningen knapt er at finde bag alle Stilens Rokokosnørkler, men han procederede helst kun for Landstinget. Han var desuden nu over sine bedste Aar. Alder og Podagra plagede ham, saa at han i 1739⁵⁾ endog afslog at lade sig

¹⁾ H. B. B. 1732, ²⁴/₁₁.

²⁾ Horsens Raadstueprot., Fol. 259.

³⁾ H. B. B. 1737, ⁹/₉.

⁴⁾ Havde desuden Amtmandens Tilladelse af 1733, ²⁷/₇, til at procedere i Skanderborg og Aakær Amter (Horsens Raadstueprot. 1737, ⁷/₁₀). Begr. 1754, ⁵/₄.

⁵⁾ H. B. B. 1739, ⁷/₉.

udnævne til Landfiskal, og 1751, 19. April, jordedes han i Horsens.

Selvom det saaledes kneb med bestaltede Prokuratorer, saa var der til Gengæld flere ubestaltede. Særligt hyppigt og med megen Suffisance optraadte Senkelmageren¹⁾ Christopher Rohwetter, men det være dog usagt, om det var hans Sagførervirksomhed, der voldte, at »skielmsk, callanieus²⁾ og mordisk sindede« Personer en Aften Kl. 10 uden Hensyn til Ruderne strittede Sten ind ad hans Vinduer³⁾.

Hvad selve Rettens Personer angaar, er der ikke meget at berette. Byfoged 1698—1735 var Rasmus Christensen Leth, der var Ejer af Hovedgaarden Laage, hvorfor hans Embede en længere Aarrække varetoges af Laurids Nielsen Amlidzbøl, der desuden drev en liden Næring med at lade udtappe og sælge et Krus Øl af sit Hus, som han beskedent udtrykker sig⁴⁾.

Derefter kom Thomas Mawors, der ikke havde det helt fredeligt med Befolkningen, thi han bekæmpede den forargelige Uskik, at der i Horsens brugtes 6 i Stedet for de lovlige 5 Faddere ved Barsedaab⁵⁾. Desuden havde han ogsaa Proces med Magistraten for Viborg Landsting, dog blot om en Udlægsforretning⁶⁾. Som Godsejer endte han ikke, thi hans Bo var insolvent ved hans Død⁷⁾. 1744, 14. Febr., udnævntes Efterfølgeren, Niels Rasch. Tunghørighed gjorde ham Embedets Bestridelse vanskelig, og 1747 søgte han anden

¹⁾ Spændemager eller Gørtler.

²⁾ callanieus, formodentlig: calomnieux — bagtalersk.

³⁾ Horsens Justitsprot. 1727, ¹²/₈. Fol. 21.

⁴⁾ H. B. B. 1724, ²⁰/₆.

⁵⁾ Smst. 1739, ⁷/₁₃.

⁶⁾ Vib. Landst. Dombog 1740, ⁹/₈.

⁷⁾ Horsens Skifteprot. 1739—47. Fol. 703.

Bestilling for at kunne komme »fra et besværligt Embede og et vanartigt Folk, der daglig plager den retfærdiges Sjæl med idel Uret, som man maa se og dog ej kan forhindre«¹⁾. Det lykkedes ham dog ikke, thi selvom han i 1758 slap for sit Embede, maatte han dog blive, hvor han var, og 71 Aar gammel jorredes han 1767, 27. Marts.

Andreas Flænsborg var derefter Byfoged 1758—90.

V. Lovens Overtrædere og deres Forvaring.

Hvori Folkets Vanartighed bestod, forklarede Byfoged Niels Rasch ikke nærmere, men der er iøvrigt Vidnesbyrd nok om, at der ikke var lutter gode Børn i Byen.

For det første var der alle de letsindige Piger, der lod sig i Uære beligge. Det var dog ikke Alimentationsvæsen eller Hjælp til Barselfærden, de da besværede Øvrigheden med, denne skulde tværtimod hos dem inddrive Lejermaalsbøder, og kunde de ikke erlægge dem bød Fdg. 1725, 11. August, at de skulde »efter Loven paa Kroppen, enten med Fængsel i Raadhuskælderen paa visse Dage eller med Gabestokken, alt efter vedkommende Stiftamtmands Godtbefindende og efter de skyldiges befindende førilige og skrøbelige Tilstand, afstraffes«. Taksten var 6 Rdl., et knugende stort Beløb for en fattig Pige, men den lod sig dog reducere. Hertil kom saa yderligere Gejstlighedens Krav paa offentlig Skriftemaal for Menigheden, inden Synderen kunde faa Tilgivelse og atter stedes til Nadverbordet.

Samme Krav stilledes ogsaa til Mandfolket, med-

¹⁾ H. B. B. 1747. 22/2.

mindre samme hørte til Militæret, der slap med en Bøde til det moralske Formaal: Krigsenkekassen.

Ofte var dog Synderen over alle Bjerge, naar Øvrigheden rykkede frem med sine Fordringer. 1725, 2. September¹⁾, efterlyste Byfogeden i Horsens ikke mindre end 15 Piger, som i Aarene 1722—24 havde forset sig uden at betale, og Jep Giødesen, Magistratens og Byens Tjener, vidnede, at han »næstafvigte Mandag efter merbemeldte Hr. Byfogdens Befaling ved Trommeslag og Udraab haver indkaldt alle disse løsagtige Kvindes-Personer at møde i Dag her paa Tinget for at rette for sig med deres forbrudte Lejermaalsbøders Betaling, saafremt de ikke, hvor de kan findes, vil vente at blive paagrebne og med Fængsel eller Gabe-stok blive straffet«, men ingen af de nævnte Kvinder havde fundet Anledning til at efterkomme denne Stævning, som ellers gav Borgerskabet en liden Repetition af de sidste Aars Chronique scandaleuse.

I Gentagelsestilfælde ventede Kagen de elendige, men nogen Humanitet begyndte dog at gøre sig gældende. Da Dorthe Jakobsdatter for tredie Gang havde begaaet Lejermaal, henstilledes det til Stiftamtmanden, om hun skulde tiltales derfor, da Landstinget sjældent stadfæstede Kagstrykningsdomme til Trods for Loven²⁾; og i sin Tid vilde jo Poul Løvenørn hellere betale Mulkten end lade dem bøde paa Kroppen³⁾.

Værst var det naturligtvis, naar gifte Folk forsaa sig. Mette Christensdatter havde et meget godt Navn og Rygte, »indtil hun lagde sig efter en liderlig Skoledreng navnlig Peder Trane, med hvilken hun blev gift«. Samme Peder var derefter blevet Rytter ved

¹⁾ Horsens Justitsprot. Fol. 336.

²⁾ H. B. B. 1748, ²⁷/₁₁.

³⁾ Aarhus Stifts Aarbog 1920, S. 31.

Oberst Kaases Regiment og havde med det været ved »Rhinstrømmen« i 1734. Derfra var han deserteret og havde været 4—5 Dage hos hende i Horsens, men siden havde hun intet set til ham. I sin forlattede Tilstand havde hun indladt sig med en gift Mand, Jørgen Væver, og det skulde der nu bødes for i 1745. Paa Spørgsmaalet til ham, om han havde nogle Midler og Effekter, svarede han, at han havde intet uden 4 smaa nøgne Børn i armelig Tilstand, mens Mette af samme Slags Rigdom besad 3. Hun blev dog dømt til 20 Dages Fængsel, men da hun desuden var elendig i Benene og næppe kunde gaa ved en Kæp, søgte endog hendes Dommer, Byfogeden, at faa Straffen nedsat til 10 Dage¹⁾.

Efter det Antal uægte Fødsler, der er tilført Kirkebogen, var Horsens ellers en særdeles ærbar By, kun 3—4 om Aaret eller ca. 3 % af det samlede Antal Fødsler, men de offentlig afløstes Navne i Kirkebøgerne og Justitsens Besværligheder med Lejermaalsbøderne faar Forholdene til at vække mere Opmærksomhed i Efterverdenens Øjne, end de fortjener.

Hvis strenge Straffe var i Stand til at hindre Forbrydelser, maatte Barnemord i de Tider være utænkelige, thi Danske Lov bød, at »letfærdige Qvindfolk, som deres Foster ombringe skulde miste deres Hals, og deres Hoved sættes paa en Stage«, og Barnefødsel i Dølgmaal takseredes til samme Straf, naar Barnet døde. Da den ulykkelige Magdalene Pedersdatter, som hævdede intet at vide om sit Svangerskab, fødte sit Barn og lod det blive liggende i Sengehalmen, dømtes hun derfor 1724, 19. September²⁾, til at lide denne Lovens Straf, og Viborg Landsdommere stadfæstede

¹⁾ H. B. B. 1745, $\frac{4}{8}$, $\frac{13}{8}$. 1746, $\frac{20}{1}$.

²⁾ Horsens Justitsprot. Fol. 272.

4. Oktober s. A. Dommen, men indstillede hende dog til Benaadning, saasom »alle disse Omstændigheder viser en stor Vankundighed hos Fangen«¹⁾.

Saa megen Naade blev ikke Edel Lauritsdatter til Del 10 Aar efter. Hun var blevet dømt op mod Jul i 1734, men da hun havde indgivet Ansøgning til Kongen om at nyde den Naade at blive begravet i kristen Jord efter »Decollationen«, maatte Eksekutionen udsættes, til Svaret indløb. Skønt hun sad i Jern, bevogtedes hun dog af 2 Borgere om Dagen og 4 om Natten, et højst ærgerligt Vagthold i de kolde Dage, og værre var det, at den kongelige Resolution om hendes kristelige Begravelse først udfærdiges 17. December. Magistraten havde derefter konsuleret Provsten for at faa at vide, »til hvad Tid han formente, at Delinkventen i sin Sagligheds Sag kunde blive saaledes forsynet, at man kunde føje Anstalt til hendes Henrettelse«, og Svaret havde været, »at det ikke kunde ske førend 15. Januar førstkommende, formedelst de mange Helligdages Indfaldelse«, hvorefter Magistraten meldte Stiftamtmanden: »Haver vi da til den benævnte 15. Jan. førstk. føjet Anstalt, at hun kunde blive henrettet, hvilket vi underdanigst herved indberetter med erønskende Deres Excellence vores naadgunstige Øvrighed et godt Nytaar med mange flere paafølgende at opleve udi al Velsignelses Lyksaligheds Velstand«²⁾.

Saa varme Ønsker er der ikke blevet den sølle Delinkventinde til Del fra de Borgere, som maatte skiftes til at holde Vagt om hende i den glade Jule-tid, men de slap dog af med hende til den fastsatte Tid. 15. Januar 1735 blev hun henrettet paa Torvet,

¹⁾ Vib. Landstings Dombog, Fol. 220.

²⁾ H. B. B. 1734, ¹⁸/₁₂. 1735, ⁹/₁.

og 5 Koner samlede mod et billigt Vederlag paa 2 Mk. 8 Sk. atter hendes Hoved med Kroppen i en Kiste forinden den kristelige Begravelse. Hendes Bo vurderedes til 8 Rdl. 3 Mk., hvorimod de hafte Omkostninger beløb sig til 121 Rdl. 3 Mk. 9 Sk. foruden et Salær paa 14 Rdl. 3 Mk. 4 Sk. til hendes Defensor, Niels Sevel, altsaa en helt igennem bekostelig og fortrædelig Affære.

Af mere ondartede Forbrydelser hændte i disse Aar iøvrigt kun Mordet paa Anne Jensdatter Klokmeesters, »som ved udædiske Mennesker er myrdt og kommen af Dage. Hendes Lig er efter Magistratens Ordre til videre nedsat udi aaben Jord, bedste Sted, efter Borgemeesters Attest«¹⁾. Det synes at have været et ganske almindeligt Rovmord og fortjener ikke nærmere Omtale.

Hvad der ellers forefaldt af Forbrydelser, var ikke stort. Lidt Tyverier og Rapserier og saa naturligvis Voldsomheder, naar Øl og Ilterhed røvede Besindelsen. Saaledes klagede Søren Andersen over, at Frands Knudsen Monberg »om højlys Dag med braad Hu og bevæbnet Haand tvende Gange haver angrebet bemeldte mit Lejehus, dets Vindver ganske spoleret og indslaget, en stor Del Sten af Taget nedrevet og sønderslaget, ja og ofte undsagt og truet mig med min Gaard og Formues total Ulykke og Undergang«²⁾.

Spektakler kunde endog opkomme af nationale Grunde. Købmændene Andreas Meinert og Baltzer Schwartz fra Fredericia sad, efter at have opslaaet deres Kramboder paa Torvet, i sl. Johan Orgelmesters Enkes Gæstgiveri og nød en Pibe Tobak under stilsfærdig indbyrdes Passiar. Den behagede ikke Jens

¹⁾ H. K. R. 1728, 4/7. Fol. 3.

²⁾ Horsens Justitsprot. 1719, 27/6. Fol. 60.

Hattemagers danske Sindelig, thi deres Maal var Tysk, og han opfordrede dem til, »at de skulde snakke Danske, de Spækmouse«. Andre blandede sig i det, og snart efter raslede Krus og Glas under Kampens Larm, og de to fremmede fik »nogle Hug og Saarmaal, og i samme Larm blev en af deres Parykker forkommen«¹⁾.

Mere afskyeligt var det dog, naar Brutaliteten yttrede sig i Mishandling af helt værgeløse. Farveren, Jørgen Mejer, havde skamslaaet sin Læredreng, og den vise Dom lød paa, at han skulde skaffe en Broksnider til at kurere Drengen, »men da det iøvrigt ej er bevist, at han har brugt Od eller Æg at straffe sin Læredreng med, saa skal Jørgen Mejer ikke tilfindes at lide noget for Hullerne paa Panden eller Slag paa Armen«. Intet for Svie og Smerte, kun en ny Tortur, en gratis Broksniderkur²⁾.

Stor Naade vistes der Skomagerdrengen Iver Sørensen, som havde udpraktiseret 1½ Sk. af Skuffen i Rasmus Hansens Disk, »og som han dermed i dette skarnvurn Handel er blevet ertappet, haver Rasmus Hansen hannem her i Byens Fangehus og Fængselsjærn ladet anholde«. 25. Februar blev han sat fast og 2. Marts fremstillet for Retten. Han tilstod at have handlet i Ungdoms Daarlighed, »og eftersom han nu derfor siden den Tid har været indsat udi Byens Fængsel og Jærn i disse kolde Nætter og denne haarde Frost, saa bad han vemodelig, at han for videre Straf maatte forskaanes«, og da han ellers var en god Dreng, slap han med 7 Dages Varetægtsarrest i Frost og Mørke for Forsøget paa at stjæle 1½ Skilling³⁾.

¹⁾ Horsens Justitsprot. 1723, ¹⁹/₁₀. Fol. 222.

²⁾ Horsens Justitsprot. 1718, ²³/₁₁. Fol. 32.

³⁾ Horsens Justitsprot. 1728, ²/₈. Fol. 40.

Raadhuskældereren synes saaledes ikke at have været helt frostfri, skønt Dagens Lys ikke naaede ned i Fangehullerne. Byen havde derfor en kedelig Udgift til Fangerne til »Lys, som stedse behøves saavel ved Dag som Aftens Tider udi slige Arresthuse, hvori Mørket stedse continuerer, til at fortære deres Spise- og Drikkevarer ved«¹⁾. Saa strengt gik det dog ikke altid til. Da Tyven, Jens Murmester, »som til Gallien var condemneret«, var undveget, berettes det, at han af og til saas »ude af sit Fængselshul i et andet Værelse nogle Gange siddende paa en Skammel, som han havde i sit Hul og bar ud og ind ved Spisetid med sig, og naar han havde faaet sit Mad, blev ham af Niels Quist medgiven 1 Pægl Brændevin hver Gang med sig ind i Hullet«²⁾. Den gode Giver var Fangelutter Niels Sørensen Quist, og hans Belønning udeblev ikke, thi snart derpaa var han selv »sluttet med Hænder og Fødder i det stærkeste Tyvehul, hvor hverken Dag eller Lysning er«, og 1725, 24. Juli, dømtes han til 3 Aars Arbejde i Jern paa Bremerholm, fordi han ikke havde passet bedre paa.

Han kunde heller ikke undskylde sig med, at Arresterne manglede Redskaber til virkningsfuld Frihedsberøvelse. Ifølge Inventarielisten til Kæmnerregnskabet 1733 bestod »Fængsel Jernet« af efternævnte tillidvækkende Genstande: »1 Springer³⁾, 1 mindre ditto, 4 Par Handknuder, 2 Par Fodskinner, 1 Par mindre ditto til en Springer, 1 Par dobbelt Handknuder, 1 Handknode, 4 Kæder, 1 stor gl. Taskelaas til Blokken,

¹⁾ H. B. B. 1742, 17/9.

²⁾ Horsens Justitsprot. 1725, 19/6. Fol. 322.

³⁾ Sprenger: et Torturinstrument, som forbyder Delinkventen at røre Hænder og Fødder (Baden: Tydsk og Dansk Ordbog).

7 mindre Taskelaase, 1 mindre ditto, 1 Bohmlaas, 1 Hengelaas, 1 Skruelaas, 2 Hengelaase, den ene for Arresten og den anden for Loftdøren, 1 stor Fængsel-Blok med Jernkæde ved, 1 mindre Fængsel-Blok«.

Trods Kælders Indhold af menneskelig Elendighed, kunde Raadhuset dog til Tider samle Borgerne til Lystighed. I Vinteren 1734 spillede Komedianter der i 6 Aftener og 1735 i 8 Aftener. Hvis Trup der har optraadt, og hvad den har givet til Bedste, melder Kæmnerregnskaberne intet om, men noterer en Indtægt paa henholdsvis 4 og 8 Rdl. for Leje af Salen.

VI. Skatter og Indkvartering.

Store Kapitaler omfattede Kæmnerregnskabet i det hele taget ikke. I 1734 balancerede det med 753 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. og udviste følgende Udgiftsposter: Indkvartering ca. 40 Rdl., fri Befordring til Hof- og Statsebedsmænd 121 Rdl. Delinkventomkostninger ca. 151 Rdl., Reparation paa Bygninger og Inventar 45 Rdl., Lønninger og andre Udgifter ca. 266 Rdl., saaledes at der blev et Overskud paa ca. 130 Rdl. Paa Grund af Edel Lauritsdatters Sag var Delinkventomkostningerne i dette Aar dog abnormt høje.

Indtægterne opnaaedes ligesom nu ved Ligning, dog ikke saaledes, at der fandtes en bestemt Skatteprocent, hvorefter et samlet Beløb udskreves hos hver Skatteyder, men til hvert Formaal lignedes der særskilt.

Brandkassen er allerede omtalt. Præstepenge paa lignedes til Løn til Præster, Hørere, Organist og Stodderfoged samt 20 Rdl. til Raadhusets Vedligeholdelse. Vognægtsligningen anvendtes dels efter sit Navn, dels »paa Byens Portes Flytning, Brønde, Bolværker og Stenbrøers Reparation og andre Byens høj-

nødvendige Udgifter«¹⁾. Dertil kom saa Indkvarterings-skat og specielle Ligninger, naar særlige Forhold maatte kræve det.

Af det saaledes ydede kom endda kun en Del selve Byen til Gode idet en god Part ret beset tjente Stats-formaal; men dermed nøjedes Staten ikke. Dens Byrder var langt de tungeste baade direkte og indirekte. Særlig slem var Formue-, Kop-, Heste-, og Karosseskatten af 1743. Højeste Skatteyder var Justitsraad Lichtenberg, der i Formueskat maatte op med 1600 Rdl., et for den Tid formidabelt Beløb, og dertil yderligere 131 Rdl. for andre Skatteobjekter, thi han var opført med 1 Française, 2 Tjenere, 2 Kuske, 1 Staldkarl, 5 Tjenestepiger, 6 Heste og 1 Karosse. Langt efter denne i Byen boende Godsejer kom Kræmmeren Jens Jørgen Lindvig med en Formueskat paa 560 Rdl. og Apoteker Schmidt med 300 Rdl., mens Skattebeløbene ellers var ganske smaa for Hovedmassen af Borgerne. Karosseskat svaredes dog af ialt 11 Personer²⁾.

Foruden Tidens sædvanlige Skatter tilfaldt der, naar Kongen tog Ophold paa Skanderborg, Byen særlige Byrder, som sikkert har været Husmødrene en Rædsel, i hvert Fald er Magistratens Skrivelse af 1748, 2. Maj, til Stiftamtmanden saa ualmindelig uvillig og saa stærk, at der maa have staaet Kvinder bag:

»Foruden at her af Byen, naar det hele kongelige Herskab kom til Skanderborg, efter et forfattet Reglement tilforn er blevet leveret hos Slotsforvalteren paa Skanderborg Slot Sengeklæder, Lagener, Pudesvaar og Sengebækkener til 16 Senge samt dertil hørende Lyse-

¹⁾ H. R. A. Pk. 5, jfr. Fabricius, S. 328 ff.

²⁾ H. R. A. Pk. 4.

stager med Saks, ere vi fra Hr. Kammerherre og Amtmand v. Vojda i Skanderborg under 25de passato beordret videre at levere, som følger: 16 gode Senge-steder med Omhænge til hvert, 16 Borde med Bord-dækkener, 16 Natskrin med Bækkener og 32 Par hvide Vindvegardiner med Kapper, altsammen det første og sidste inden 4de hujus«. Det var ikke muligt at skaffe Transportmidler, og de grasserende Børnekopper gjorde det betænkeligt at sende slige Mobilier til et kongeligt Slot. Desuden havde Horsens nu ene af alle Stiftets Købstæder i 16 Uger forrettet Kørsler med Kongens Vildt, hvorfor den bad sig fritaget for videre Leverancer og Bekostning.

Den tungeste stadige Byrde, Staten paalagde Horsens, var dog Indkvarteringen ikke blot paa Grund af Bekostningen, men ogsaa fordi den til Byens Befolkning føjede et Element, som maatte volde baade de styrende og det menige Borgerskab evindelige Kvaler.

Skønt det skanderborgske Rytterdistrikt omfattede over 7800 Tdr. Hartkorn i Gods og Tiender¹⁾, indbragte det dog ikke saa meget, at Købstæderne kunde forskaanes for Udgifter til Rytteri.

Horsens fik sin Part i 1724, da det anmeldtes, at Byen skulde have Indkvartering af 2 Kompagnier af Oberst Samizes Regiment, og Magistraten skrev straks til Stiftamtmanden og bad om nogen Formildelse, da »saadan paakommende Indkvarteringsbyrde ikke af denne liden Byes Almue kan bæres uden de flestes paafølgende Ruin«²⁾; men det hjalp ikke, og man maatte skride til en Paaligning af Byrden, hvilket ikke gik for sig uden store Klager fra mere eller mindre forurettede.

¹⁾ Jvf. Aarhus Stifts Aarvog 1919. S. 9.

²⁾ H. B. B. 1724, 18/6.

I 1728 takseredes Omkostningerne til ialt 1753 Rdl. 5 Mk. 13 Sk., nemlig 1675 Rdl. 3 Mk. for Indkvartering af de 2 Kompagnier af normeret Styrke pr. Kompagni 61 Ryttere og $18\frac{3}{4}$ Kone, i Realiteten Major Kneils Kompagni paa 61 Ryttere, 19 Koner og 19 Børn, fordelt i 44 Kvarterer, og Ritmester Uslars Kompagni paa 61 Ryttere, 12 Koner og 12 Børn, fordelt i 50 Kvarterer, samt 78 Rdl. 2 Mk. 13 Sk., der medgik til Husleje for Fourageoplag, Hjemkørsel af 81 Læs Brændsel til Officererne, Lys til »Corps de Gvarden« (Hovedvagten), Hakkelsekneve m. v. Udgiften paalignedes efter Grundtakst samt Næring og Brug, fri var dog Gejstligheden i videste Forstand, Magistratspersoner, kongelige Betjente m. fl., saaledes at ca. $\frac{1}{8}$ af det samlede Grundtakstbeløb, 29000 Rdl. 5 Mk. 10 Sk., af den Grund udgik, men i Stedet tillagdes omtrent lige saa meget for Markjorder, saaledes, at det indkvarteringspligtige Grundtakstbeløb blev ialt 28551 Rdl. 2 Mk. 8 Sk. Til dette lagdes det samme Beløb for Næring og Brug, saa at Hovedsummen blev 57102 Rdl. 5 Mk., og Indkvarteringen paalignedes derpaa med 3 Sk. af hver Rigsdalers Ansættelse. Den kunde saa enten ydes in natura eller i Penge, saaledes, at der fandt en Likvidation Sted mellem de enkelte Borgeres Ansættelse og deres virkelige hafte Indkvartering.

Pekuniært var det en meget trykkende Ekstraskat, selvom det hjalp noget, at der paalagdes andre Købstæder, der forskaanedes for Indkvartering, at yde »Soulagementspenge«¹⁾, men det var overordentlig vanskeligt at faa dem til at gøre deres Skyldighed, og

¹⁾ Om disses Fordeling paa Byerne se Aarhus Stifts Aarbøger 1920. S. 26.

Klager til Stiftamtet over Restancer forekommer bestandigt.

Til den ordinære Indkvartering kom yderligere ved særlige Lejligheder en ekstra, og en Majors Ligbegængelse var tilstrækkelig til at skaffe Horsens en Indkvartering paa 160 Mand ekstra, dog kun for en Nat, som da Kneil blev begravet 1729, 15. Juni¹⁾.

I Sammenligning med Ulemperne var det en ringe Fordel i givet Tilfælde at kunne bruge Indkvarteringen som Skærmbredt mod andre Byrder.

Da København var brændt i 1728, paatænkte det at fordele nogle af de elendigste brandlidte i Landets Købstæder, men Horsens meldte sig fra. Rytterindkvarteringen havde »mere svækket dens Indvaanere, end nogen skal kunne tro eller tænke«, nu maatte det være de andre Byers Tur. »Gud kender Villien til vores fattige Jævnkristnes og Næstes Nød at lette og bære, dersom Evner og Lejligheden ikke var os betagen ved denne Indkvartering«²⁾.

Denne Jammer fortsattes gennem Tiderne, snart over Ligningen, snart over de krævede Ydelser, og værre blev det, da Byen 1739 yderligere fik 1 Kompagni til de 2, som var der i Forvejen. Magistraten og de negotierende klagede bittert i 1747. Det var en utaalelig stor Indkvartering, meget større end den i Aarhus, der i Bygning var dobbelt saa stor, »og hvis Handel og Skibsfart er vel fire Gange saa florisant og profitabel som denne By«. Hvis man helt kunde slippe, »fulgte der af et stort Haab om Byens Hjælp og Opkomst«, men blot at blive fri for det tredie Kompagni vilde være en stor Lettelse³⁾.

¹⁾ Aarhus Stiftamts Kopibog 1729 ¹²/₆. Fol. 355.

²⁾ H. B. B. 1728, ²²/₁₁.

³⁾ H. B. B. 1747, ²²/₁₂, ⁹/₁₂.

VII. Sammenstød mellem civile og militære.

Til de reelle Byrder, som var tunge nok, kom yderligere de irriterende Rivninger mellem militære og civile, der forbitrede Sindene og gjorde Borgerne utrygge i deres egen By.

Allerede 1728 klagede Ritmester UsLAR til Oberst Samiz over de til Dels »opiniatre« Borgere, der gav ham haanske Svar, da han krævede nogle Rytterstalde reparerede, hvorfor Obersten truede med at sætte Hestene i Borgernes private Huse og Stalde, »und sollten daraus ein oder andere Desordres entstehen, wird es mir oder meinen Officiers nicht zu imputieren sein«. Derimød fandt Magistraten ikke den »befundne Mangel saa considerabel derom at mollestere Hr. Obersten eller Deres Excellence (Stiftamtmand Løvenørn), dersom Misforstaaelse ikke var derimellem«¹⁾.

Misforstaaelser var der imidlertid nok af, og agtbare Borgere kunde aldrig vide sig sikre for Overgreb fra Rytternes Side, selv hvor sproglige og nationale Uoverensstemmelser ikke gjorde sig gældende. Christen Sørensen GyLLING skulde efter Ligningen have 2 Ryttere, 1 Kone og 1 Barn og nægtede, vel nok noget formalistisk, Kvarter til Rytteren, Jens Bredt, der havde 1 Kone og 2 Børn. Ophidset herover trængte saa Jens Bredt ind og krævede Plads for sig og sine, netop som Christen GyLLING sad og følte sig allermest i Harmoni med alle Tilværelsens Magter i blid Søndagsfred, nys hjemkommen fra Herrens Bord. Sagtmodig søgte han at vise Urostifteren Døren, men Jens Bredt blev bandende og smældende i Stuen, han estimerede ikke Christen og hans Kone mere end det Skidt, han

¹⁾ H. B. B. 1728, 18/11.

traadte paa, hvilket Udsagn han illustrerede ved paa en meget sigende Maade at stryge Foden hen ad Gulvet. Derefter drev han Gylling en saa vældig Ørefigen paa venstre Kind, at han segnede om. Følgerne frygtede han ikke, sagde han. I Flensborg havde han engang slaet en Borger, der var tre Gange saa rig, og det var han sluppet naadigt fra. »Hvad vil eller kan de vel gøre mig for saadan en Ørefigen, de kan jo ikke lægge mig paa Stejle eller Hjul derfor, og om saa var, hvad var da mere, saa havde jeg Ende paa mit Onde«¹⁾.

Over for slige fortvivlede Gemytter blandt de gemene, var der ikke meget at stille op, og Officererne var alt andet end Fredsstiftere. Saaledes overfaldt Løjtnant Reventlow uden særlig Foranledning den ansete Handelsmand Rasmus Jørgensen Wulf, da han med Kone var paa Vej til Højmesse og netop var kommen forbi Apoteker Schmidts Gaard og passerede en Del Ryttere, der stod Kirkeparade udenfor Major Kneils Kvarter. Som en passende Indledning til Guds-tjenesten holdtes der nemlig Kirkeparade, hvor Rytterne i Tiden mellem første og anden Ringning fik forelæst Krigsartiklerne, inden de i sluttet Trop marsjerede af Sted til Kirkens Formaninger²⁾.

Dette foregik 1725, 15. Juli³⁾, næste Gang i November s. A. gik det ud over Handelsmanden Hannibal Brandt. Der havde Reventlow hidtil haft Kvarter, men nu var der meget mod hans Villie blevet anvist ham et andet, og han vilde ikke flytte. En Nat Klokker halvgaaen et fandt derpaa et Optrin Sted, som skildres

¹⁾ Horsens Justitsprot. 1725. Fol. 348—50.

²⁾ Vaupell: Den danske Hærs Historie II. S. 13.

³⁾ Horsens Justitsprot. Anførte Dato. Fol.

saaledes af Sofie Amalie, gift med denne Hannibal, hvis Mod ikke svarede til hans krigerske Navn, men han var nu ogsaa fra Fyn. Reventlow kom ind, vidnede hun for Retten »med Lyset i den ene og dragen Kaarde i den anden Haand, stak efter min Mand i Sengen og sagde: »Vil du skaffe mig Lagener i min Seng, du Rachalie«, og blev saa ved at stikke nogle Gange efter min Mand i Sengen, skældte hver Gang for Hund og Rachalie og truede min Mand hver Gang med Ulykke. Jeg sad for i Sengen saa vel som og vores Pige, som tog hannem ved Armen og holdt paa hannem, at han ikke skulde komme til at dræbe min Mand, og raabte paa Ammen, at hun skulde kalde paa Monsr. Hertz af Skanderborg, som den Nat lo-gerede hos os«.

Stillet overfor denne kombinerede Styrke foretrak Reventlow at trække sig tilbage for næste Nat Kl. 1 $\frac{1}{2}$, at foretage et nyt Fremstød, der dog straks strandede paa en laaset Dør¹⁾.

Det var dog ikke blot en ægteskabelig Seng Reventlow kom i farlig Nærhed af. Da han forlængst var draget af By, stod en bedrøvet Pige, Johanne Jensdatter, 1727, 8. Juli, for Bytinget, stævnet til at udrede sin Lejermaalsbøde for sin Forseelse med Løjtnant Reventlow, men hun ejede aldeles intet, »eftersom det lidet, hun havde, ved Barnets Fødsel, Død og Begravelse, saavel som hendes egen Svaghed er med-gaaet«. Hun maatte altsaa lide paa Kroppen i Raad-huskælderen og endda prise Aarstidens Mildhed²⁾.

Man maa iøvrigt lade Militæret den Ros, at det ikke særligt foretrak at tyrannisere Byens egne. Da en

¹⁾ Horsens Justitsprot. 1725, ²⁰/₁₁. Fol. 342, 345—47.

²⁾ Horsens Justitsprot. 1727, ⁸/₇. Fol. 331.

arm Bonde ikke vilde sælge Kaptajn Mitsløf den »Skattehavre«, han skulde aflevere til Hospitalsforstanderen, behandlede han saa virkningsfuldt af Kaptajnen, at han kom fra det Møde med et aabent Saar, som Blodet randt af¹⁾.

At det ogsaa maatte komme til Værtshusslagsmaal er kun rimeligt. 1731, 1. Juli, sad i Jens Mondbergs Hus et udsøgt, men blandet Selskab og spillede »Polsk Pas«, i hvilket Spil Kompagnifeltskærgesell Balch blev »Labeth«²⁾, men han vilde ikke betale, maaske havde han sine tvingende Grunde, og hurtigt lød Kampens Brag. Han svang Kaarden, mens hans civile Antagonist, Niels Brandt, betjente sig af en gammel Skovl³⁾.

Det karakteristiske for slige Sammenstød var ellers den civile Parts fuldkomne Passivitet over for Krigsmagten. Da Korporal Fabek 1731, paa Marie Besøgelsesdag (2. Juli), om Eftermiddagen Kl. 7 slet, paa Nørregade skældte Jokum Frandsen ud for Canalie, slog Hat og Paryk af ham med venstre Haand og bearbejdede hans nøgne Hoved med Stokkeslag, saa der blev et blodigt Saar, bad den lidende Jokum blot de omstaaende drage til Minde, hvad de saa⁴⁾. Det har de ogsaa gjort trofast, saa at der for Bytinget kunde afgives Forklaring, og Tingsvidner udstedes, men det maa dog ikke glemmes, at man dér aldrig hører den anden Part, da Sagen endelig paadømtes af de militære Retter, saa det er ikke udelukket, at de militære Fremstillinger i hvert Fald i nogle Tilfælde vilde ændre Billedet.

Særlig Anledning til Sammenstød med Borgerskabet gav de Patruljer, der om Aftenen stampede gennem

¹⁾ Horsens Justitsprot. 1727, ¹/₄. Fol. 3.

²⁾ Labeth = la bête = bet.

³⁾ Horsens Justitsprot. 1727—40. Fol. 168—69. 171.

⁴⁾ Horsens Justitsprot. 1731, ¹⁰/₇. Fol. 162.

Gaderne med det Formaal at holde Orden. Saaledes klagede Prokurator Christen Calmer over, at han 1727, Dagen efter St. Hansdag, blev overvældet af Patruljen mellem 10 og 11 om Aftenen med Udkælden og Prygl af deres Flinter. De forfulgte ham til hans Hus og vilde have ført ham i Vagten, hvis ikke hans Nabo, Raadmand Rodenborg med sine Folk var kommen ham til Hjælp¹⁾).

Juleaften 1739 gik det ud over den mindre fornemme Christen Mikkelsen, da han med flere var paa Vej hjem til sin Fader, Mikkell Sandmand, fra Julegilde hos Justitsraad Lichtenberg, »hvor han saavel som øvrige Skibsfolk samme Højtidsaften havde været at spise deres Natter«. I Haanden bar han et Klæde med Smaabrød, Æbler og andet Julegodt og mødte saa Patruljen, bestaaende af tvende Ryttere med Flinter i Haanden, ført af Korporal Schænk. Denne tjenstivrige Fører spurgte, hvem de var, hvortil Christen Mikkelsen svarede: »Levendes Mennesker«. Muligt har han forekommet Rytterne for levende, thi efter at han havde givet Besked paa hvorfra og hvorhen, vilde de have ham med i Vagten. Da han ikke godvilligt fulgte med, dunkede den ene af Rytterne ham med Flinten i Hovedet, saa Hatten fløj af, og han tumlede forover til Jorden, mens den anden Rytter anerkendende bemærkede: »Du slog som en ærlig Karl«. En Ledsager sprang imidlertid til Mikkell Sandmands Hus og kaldte Børnene ud, og Christen saa da Lejlighed til at smutte fra Rytterne ind i Huset. Korporalen fulgte efter med dragen Pallask i Spidsen for de gemene. Hans Tysk forstod Vidnerne ikke, »dog fornåm af alle Ting, at det ikke var godt, helst

¹⁾ Horsens Justitsprot. 1727, 8/7. Fol. 19.

han stak med sin Palars i Kammerdøren«, og de 2 Ryttere stødte derpaa med deres Karabiner saalænge, at der gik 2 Stykker af den ene Fjæl i Døren, og under denne Gerning forstod Vidnet saa meget af Korporal Schænks Ord, at hvis han kunde komme ind til Christen Mikkelsen, »vilde Korporalen stukket hannem igennem«.

Medens dette foregik, fik Christen Tid til at undslippe til Naboer, saa Fuglen var fløjen, da Forfølgerne naaede ind. Til Gengæld gik det ud over den gamle skrøbelige Mikkell Sandmand, som en af Rytterne greb for Brystet og væltede over en Kiste saa han fik Næseblod, og hans Kone faldt besvimet om af Rædsel, mens Døtrene styrtede ud paa Gaden og jamrede over, at deres Moder var død.

Efter at have fuldført disse Bedrifter stak endelig Korporalen sit Sværd i Balgen og forsvandt med sin Patrulje. Tilbage sad Mikkell Sandmand foran Skorstenen med sin rædselsslagne Kone i Armene, og sent forvandt de den Juleaften. Store Forhør holdtes der senere, og der tillagdes Sagen saa megen Betydning, at selve Magistraten og ikke de fornærmede Personer optraadte som Klager¹⁾.

Befolkningen var ikke blot udsat for Overlast paa Person, men ogsaa paa Gods. De indkvarterede Ryttere var slemme til at begaa Rapsrier. Jokum Karp havde stjaalet tre Gæs og slaaet to ihjel, som han for en meget billig Pris solgte til en Kone, der for Retten til sit Forsvar blot anførte, »at enhver er Tyv i sin Næring. Der er dem langt højere paa Straa end jeg, som har købt med dem, om de var aabenbaret«²⁾.

¹⁾ Horsens Justitsprot. 1740, ²⁶/₁, ³/₂. Fol. 549-53.

²⁾ Horsens Justitsprot. 1725, ¹¹/₁₁. Fol. 352.

Som Sagfører for den bestjaalne fremsatte derimod Senkelmager Christopher Rohwetter følgende moralske Betragtninger: »Thi endskønt ingen kan modsige, at jo vel flere letsindige Gemytter findes end ved Krigsstanden, saa vilde dog ufejlbarlig paafølge det, Tyveri vilde mærkeligen tiltage og gaa i Svang, saa længe de stjelende kunde have deres Annamere, hvor de det staaende kunde forhandle, og i saa Maade kunde flere letsindige af herværende Garnison lade sig lyste at gribe til slig Værk og derved blive først liderlig, fordi slig Handel dog moxen paa Stedet ved Drik og Fylderi vorder ved Dag og Nat fortæret¹⁾«.

I 1740, samtidig med Affæren med Mikkell Sandmands Søn, blev Garnisonen ligefrem beskyldt for en Række Tyverier.

Niels Nyelands Kone havde mistet et Krus med Sølvlaag, Skipper Hans Sørensen et hvidt Krus med Sølvlaag, 6 Sølvskeer, en stor engelsk Thepotte, $\frac{1}{2}$ Dusin nye Tintallerkener m. m. Jens Jensen Grumstrup savnede 39 Alen bleget Hørlærred samt et Kobberdørslag og Mette Frandsdatter 44 Alen Lærred. Alle skyldte de Rytterne, dog uden nærmere Begrundelse²⁾.

VIII. De afdankedes Lod.

Til Fortrædelighederne med Rytterne i aktiv Tjeneste kom Besværet med de afdankede; en forhutlet og fattig Klasse Mennesker, som kun var Byen til Byrde.

I 1733 klagede Magistraten til Stiftamtet over, at der i Horsens havde nedsat sig over 40 Personer,

¹⁾ Horsens Justitsprot. 1726, ²⁹/₁. Fol. 355.

²⁾ Horsens Justitsprot. 1740, ²⁸/₁. Fol. 551.

»som efter foreviste Pasbord har vaaren udi kgl. Mayts. Tjeneste, hvilke alle paastaa Frihed efter hans kgl. Mayts. allernaadigste Forordning, at eftersom de skulle være befriede for Skatter og borgerlig Tyngde, formene de og ikke at vil svare noget udi disse Poster«, nemlig Præsteløn, Brandafgift og Brandtjeneste, Vognægter m. v.¹⁾.

De var saaledes i al deres Elendighed alligevel en privilegeret Klasse, som Byens Lavs-Haandværkere saa skævt til. Vi har allerede hørt om fhv. Kyradser Peder Jensens Fideri og Fuskspil og den Anvisning, han fik paa hellere at bruge Naalen, men hvad hjalp det, naar Skræderlavet var ligesaa nidkært paa sit Omraade.

Laurits Wiebers, fhv. Korporal ved Mitsløfs Kompagni, som endda havde »bekomne Blessures i Kongens Tjeneste«, maatte klage over, at skønt Forordningen af 1732, 29. December, tillod »alle reducerede og demiserede Ryttere, Dragoner, Underofficerer og gemene og deres Hustruer, hvor de sig vilde nedsætte, at arbejde saa meget de ved deres egne Hænder kunne afstedkomme, saa dog alligevel haver velædle og velvise Borgemester og Raad udi Horsens behaget mere at tage Behag udi at assistere Skræderlavet end at se mig handthævet«²⁾.

Ja en afdanket Rytter kunde endog være udsat for den Tort at faa Hug af den civile Øvrighed. Hvorledes gik det ikke Frantz Joen, afskediget Kyradser af General Lüttichaus Regiment, nu gift med en fattig Knapmagers Enke?

Da Sprøjterne blev prøvet 1728, 29. Maj, for

¹⁾ H. B. B. 1733, ⁸⁰/₄.

²⁾ H. B. B. 1736, ²¹/₇, ³/₁₂.

modentlig første Prøve med den nye dobbelte Kirkesprøjte med Kobbertrykværk samt Messingklapper og Ventiler, og samtlige Byens Indvaanere var tilsagte at møde paa Torvet, indfandt Frantz Joen sig ogsaa, men gav ingen Haandsrækning, hvorfor Raadmand Rodenborg tog Affære »og befalede ham at tage Haand i med andre, men blev staaende som en Knub og udkaste til mig nogle opsætsige Ord, hvor jeg da gav ham et Par Rap af min Stok, der efter kom han til mig igen, løb mig under Øjnene, begyndte at bruttalere, og som dette ej alene i Borgerskabets Paasynskete, mens med og i nogle af de her i Byen liggende Officerers, stødte jeg hannem fra mig med den højre Haand og med den venstre gav hannem atter nogle Rap af Stokken«.

Frantz undskyldte sig med, at han var Invalid, »en belemstret Mand«; »jeg, som er lam paa den en Haand, hvilket jeg for mine og min Konges Fjender ved Gadebusch bekom«¹⁾.

Det var visselig ingen misundelsesværdig Lod at være en gammel afdanket Rytter, intet Steds hørte de ret hjemme, og de Privilegier, de i Mangel af Pension udstyredes med, vanskeliggjorde deres Optagelse i det borgerlige Samfund, de var henvist til.

IX. En Hververhistorie.

Endnu en Ting kunde rejse Borgerskabet og Militæret mod hinanden, nemlig Hvervninger, og i 1728 forefaldt der i Horsens en Hververhistorie, som ikke giver Niels Korporals Hvervning af Peder Paars noget efter.

Onsdag Aften, den 18. August, sad Byens unge Or

¹⁾ H. B. B. 1728, 17/6.

ganist Anders Lütken i godt Lav i Borger og Handelsmand Mikkell Mikkelsens Hus. Der var foruden Organisten Monsr. Borch, Kornet Rysensteen og Vagtmester Tilmann. De befandt sig saa vel i hverandres Selskab samt ved det Spil »Polsk Pas«, at de forblev sammen til Torsdag Morgen Kl. 6; hvorpaa de begav sig over til Morten Mikkelsen, der om dette Besøg senere berettede følgende: »De begærede en Glas Aqvavit, samme de og bekom, straks derefter fik de samtlig The, og derpaa druk de videre nogle Glasser Aqvavites, og saa gik Tilmann bort, da imidlertid begærede Organisten af Kornetten, om han ikke vilde danse med ham en Menuet, hvilket var Kornetten imod, mens dog derudi føjede ham ikke een Gang mens flere. Da Kornetten vilde ikke længere danse med Organisten, syntes han derover at mochere sig, dog derefter tog han Kornetten om Hals og vilde kysse ham, hvilken, da Kornetten samme Tid skød ham fra sig, at han faldt omkuld paa Gulvet, og bad Organisten om, at han maatte være med Fred, da sprang Organisten op paa Gulvet og greb fat paa Kornetten og udrev hans Vest ved den ene Taske¹⁾. Da Kornetten det fornam, blev han ganske vred og tog Organisten i Brystet med en Haand og slog ham hen til en Kiste«.

Efter dette Drukkenskabsoptrin fik Værten anbragt Lütken i et Kammer, men det var ikke muligt at faa Ro paa ham, og Kl. 9 ravede han atter tilbage til Mikkell Mikkelsens Hus, hvor han tilbragte Tiden sovende ved Bordet med aaben Mund.

Hen paa Eftermiddagen vaagnede han og begav sig hen til Morten Mikkelsens og søgte forgæves efter

¹⁾ Taske 2: Lomme.

Korntetten, hvorefter han vendte tilbage »og som tilforn sad og sov ved Bordet og imellem drak noget derinde og var continuerlig overmaade beskænket, indtil imod Aften Klokken imellem 7 og 8 slet«. Paa Vej ud mødte han i Forstuen Korporal Lerbak og sammen gik de til Morten Mikkelsens. Der hændte det sig, at Lerbak og Lütken kom i noget Klammeri, men Værtens Kone tilkaldte Vagtmester Tilmann, som ved en sær Skæbnens Føjelse netop var ved Haanden. Han befalede Korporalen at gaa hjem og »visentere«. Lütken blev saa henrykt over Vagtmesterens Mellekomst, at han i sin overmaade store Drukkenskab spurgte ham, om han vilde have en Rytter. Hvilken Vagtmester vilde ikke det, og Tilmann slog straks til, da Lütken meddelte, at det ham selv. Hvervningen besegledes derpaa med 2 Mk. klingende Mønt i Vagtmesterens Kvarter, og med disse Haandpenge var Anders Lütken i Militærets Gevalt.

Derfra slæbte Tilmann sit Bytte til Ritmester Uslar, til hvem Lütken sagde, at han var i Gæld og derfor vilde give sig til Rytter. Ritmesteren nærede ingen Betæneligheder: »Wenn es auch 1000 Thaler wäre«, og til Vagtmesteren sagde han paa sin Tysk: »Ihr könnte ihn mit euch nehmen«.

Ved nogle Krus Øl fejredes derpaa Standens nye Medlem af Vagtmesteren, Korporalen, Kompagnifelt-skær Balch og en Rytter ved Navn Eilert i Søren Mogensens Hus mellem Kl. 9 og 10 om Aftenen. Derfra gik de til Mikkell Mikkelsens vistnok noget nettere Beværtning, men da Klokken var over 10, og Trommen havde gaaet, saa ingen mere maatte tappe for den militære Stand, og da han desuden havde det Princip ikke at tappe for nogen Rytter, nægtede han at skænke for dem. Efter at de i den Anledning havde

overdænget ham med en Samling af de fortrinlige Skældsord af international Oprindelse, som stod til deres Raadighed, gik de tilbage til Søren Mogensen, hvis Beværtning administreredes efter andre Principer, og der tilbragtes Resten af Aftenen til Kl. 1 uden Skaansel mod Øl og Brændevin. Derfra tog Korporal Lerbak Organisten med sig, og de hentede hans Klæder og Lintøj i hans Logement hos Mourids Sveistrup.

Kl. 7 Fredag Morgen førtes Lütken atter til Søren Mogensens Beværtning, og da han et Øjeblik blev alene med Værtfolkene, advarede de ham, men han sagde: »Taler ikke derom, I skal se, det kan blive min Lykke«, men han var stadig i en stærkt omtaaget Tilstand, og Korporalen røgtede med Iver Rusens Vedligeholdelse.

Ledsaget af Vagtmesteren og Korporalen aflagde han samme Fredag Borgmester Axelsen et Besøg for at melde ham, at Byen nu maatte søge sig en ny Organist, da han havde taget sig anden Tjeneste paa. Der traf han Peder Bering, hvem han skyldte Penge, men da denne søgte at tale i Fortrolighed med ham i Borgmesters Sengekammer, hindrede Vagtmesteren det og vilde høre alt, hvad de sagde. Der veksledes derfor blot disse Replikker, B: »I er jo ganske drukken«. L: »Ja, hvad gaar det Jer an«?

Ellers kom han ikke i Forbindelse med andre, og baade den Dag og Lørdag indtog han sine Maaltider hos Søren Mogensen, stadig bevogtet af de to Underofficerer, der nu paa 4de Dag holdt hans Rus vedlige.

Af Ritmester Uslar blev han den følgende Dag ført til Regimentets Hovedkvarter i Skanderborg og Mandag Formiddag fremstillet for Hvervningskommissionen, som gjorde ham en Del Spørgsmaal for at

faa bekræftet, at han frivilligt havde ladet sig hverve. Af Frygt for Hug og Slag svarede han, som Ritmesteren havde befalet ham. Mandag Aften var han atter i Horsens, og Borgerne dér havde i den følgende Uge Lejlighed til at se Stadens Organist færdes i Gaderne, stundom ene og stundom med andre af Kompagniet, undertiden i hans egne Klæder og undertiden i Ryttermundur. Næste Lørdag, den 28. August, blev han af Ritmesteren igen bragt til Skanderborg og præsenteret for Oberst Samiz, som ikke havde været til Stede forrige Gang, overfor hvem han som før bevidnede sin Lyst til at være Rytter.

Det borgerlige Samfund havde imidlertid ikke roligt fundet sig i den skandaløse Hvervning. Nærmest til at tage Affære var Kirkeinspektionen (Provsten Jesper Norup og Magistraten), fordi Lütken uden Opsigelse havde forladt sin Tjeneste ganske mod hans Bestallings Ordlyd.

Allerede Fredag den d. 20. August udsendtes tvende Borgere til Ritmester Uslars Kvarter for at protestere mod Hvervningen. Ritmesteren vilde ikke slippe sit Bytte, men gav dog den Indrømmelse, at Lütken maatte passe sin Kirketjeneste til Mikkelsdag. Yderligere opførtes den Forestilling, at Ritmesteren i disse Borgeres Nærværelse lod den omtaagede Lütken bekræfte, at han frivilligt havde givet sig til Rytter, og at han vilde tjene al sin Livstid.

Samme Dag forsøgtes endnu et Fremstød ved den konstituerede Byfoged med tvende Vidner, udsendte af Øvrigheden og Peder Bering, der havde en Veksel fra Lütken og derfor ikke vilde se Debitor forsvinde blandt de geworbne. De havde intet Held med sig, thi »som vi kom i Ritmesterens Logement i den første Stue, lukte velbaarne Hr. Ritmester Uslar den anden

Stuedør noget op og sagde, vi kunde hilse Øvrigheden, han forstod sig ikke paa sligt, de kunde give ham det skriftligt. I samme Momang lukte han Døren i for os, saa maatte vi med vores Forretning gaa uforrettet derfra«. Saa meget udrettede de dog, at Lütken samme Dag blev sendt til Borgmesteren for at opsigte sin Tjeneste, som foran omtalt.

Da en Henvendelse til Regimentets Oberst forblev ubesvaret, tilskrev Provsten og Magistraten 23. August Stiftamtmand Løvenørn og bad ham at »ville betee os den Naade ved et Skrivelse til velb. Hr. Obristen at formaa det derhen, at Organisten igen løsgives og os overlades«¹⁾.

Løvenørn var straks klar over, at en saadan Hvervning af en Kirkens Tjener ikke lod sig forsvare, og 24. August beordrede han Magistraten til at lade optage Tingsvidne om det forefaldne, saa at Affæren kunde blive helt oplyst.

Den følgende Dag tilskrev han og Bispnen Oberst Samiz, at de som Kirkernes Forsvar ikke »paa saadan Maade kan lade Kirketjenerne verbe og bortføre«, og de henstillede til ham at beordre Ritmesteren til at løslade Organisten²⁾; men da Obersten var bortrejst, kom der intet Svar fra den Kant.

I Mellemtiden var i Horsens, d. 24. August, de af Anders Lütken forladede Orgeler blevet synede, og dertil var blevet indforskrevet hans Fader, den gamle Orgelmester i Randers, og Broderen Poul. Det gjaldt jo om at bevise, at han skammelig havde forsømt Værkernes Vedligeholdelse, saa at han ikke saaledes kunde løbe fra dem, og dette Orgelsyn giver derfor et saare

¹⁾ H. B. B.

²⁾ Aarhus Stiftamts Kopibog 1728, ²⁶/₈.

mørkt Billede af Værkernes Tilstand, hvilket maaske nok ikke var langt fra Sandheden, men der er ensidigt lagt Vægt paa Manglerne.

Faderens og Broderens Besøg havde tilsyneladende intet Indtryk gjort paa Anders, men det er vel ogsaa tvivlsomt, om det er kommet til hans Kundskab. Lørdag den 4. September tog Sagen imidlertid en helt ny Vending, thi om Eftermiddagen kom Anders Lütken selv villig ind udi Provstens Hus og bad ydmygt, han vilde tage hannem udi Protection og Beskærmelse«. Provsten var mere end villig dertil, og Søndag Morgen udskikkedes tvende Mænd fra Provstegaarden for at melde Ritmesteren, at Provsten indestod for Lütken med Hensyn til de Krav, Ritmesteren maatte gøre gældende, og Løvenørn blev underrettet om Stillingen.

Han tilsagde straks de civile Myndigheder sin Bistand og vedlagde sit Svar af 6. September Kopi af en meget kraftig Skrivelse fra ham til Ritmester Uslar, i hvilken han bestemt krævede Lütken frigiven.

Mens alt dette foregik var der for Bytinget d. 31. August begyndt en Retsforhandling efter Stævning af 24. August, men først 7. September, altsaa efter at Lütken havde søgt Tilflugt i Provstens Hus, førtes og afsluttedes Tingsvidnet om samtlige Tildragelser. Paa Provstens og Magistratens Vegne førtes Sagen af selve Bertel Fædder, mens Sr. Hans Mortensen af Fillerup nederste Mølle mødte for Militæret. Lütken selv kom derimod ikke til Syne under denne Kamp om hans Person.

Hans Mortensen benægtede naturligtvis, »at Anders Lütken udi nogen Maade er persvaderet mindre nødt eller tvungen til at antage Ryttertjeneste«, mens Bertel Fædder førte sine Vidner til Sagens Opklaring i alle

Dele, saaledes som den her meddelte Fremstilling af Begivenhederne viser¹⁾).

Det udfærdigede Tingsvidne sendtes 16. September til Aarhus Stiftsøvrighed, ledsaget af en særdeles ynkelig Skrivelse fra Lütken og en voldsom Anklageskrivelse fra Kirkeinspektionen over Militærets Fremfærd i denne og andre Sager. »Dette er desforuden ikke usædvanligt, at Underofficererne, som skulde holde de gemene i deres Kvarterer om Natterne, selv voldeligen overfalder Folk i Husene og med tiltagne gemene udhugger baade Vinduer og Porte . . . Naadige Herrer, Guds Huses og vores høje Protecteurer. Det er ikke dermed gjort, at denne Kirkens Betjenter og Organist bliver (det vi dog ikke vil haabe) os fratagen, helst han er os til Orgelerne her nyttig, saasom han vel forstaar sin Profession. Mens hvad! Er ikke antaget, os uadspurgt, Chorsdeggen. Kort Tid siden er en af Aftensangsprædikanterne, en Collega scholæ, i sine Studeringer, da han om Morgenen (!) skulde prædike, og af tvende Ritmester Uslars underhavende overfalden i Marken, ind i Byen med Trusler, Skældsord og Gevær, da de ham ikke i Selskab med sig kunde bringe, til sit Hus forfulgt, og det i Paasyn af mange Borgere, som ej bedre blev derpaa beegnet. Slige og flere uanstændige Maader at ville hverve Folk paa, særdeles Kirkens Betjenter beder vi i Underdanighed, Deres Excellence og Hr. Biskop vilde ved Deres gunstige Intercession og Forestilling hos vores allernaadigste Arvekonge se os som andre hans tro Undersaatte befriet fra«.

Efter dette slap Lütken af Klemmen og kunde atter passe sine Orgeler. Han forblev dog ikke hele sin

¹⁾ Aarhus Bispearkiv Rev. 3. Pag. 195. Nr. 6.

Levetid i Horsens, thi ved Faderens Død i 1739 var han i Aalborg, men da begge Orgelerne der i Byen paa den Tid betjentes af andre, synes han en Tid at have forsøgt sig paa anden Vis. I Horsens efterfulgtes han af Thomas Jensen Mondberg, men da denne var død i 1747, vendte Anders Lütken tilbage til Kyradsrerernes By. Han medførte da en Hustru, Anne Sophie Fielcke, en Kapellanenke fra Viborg, men næppe Rigdomme.

Han døde 1769 »af Hikker« og blev begravet 11. April. Hans 82-aarige Enke døde Aaret efter og blev nedsat 8. Maj Kl. 12 slet paa Kirkegaarden med Følge. Enkens Hus rummede et tarveligt Bohave, som indbragte 81 Rdl. 5 Mk. 2 Sk. mod en Gæld paa 116 Rdl. 2 Mk. 8 Sk., og det er vel tvivlsomt, om Status nogensinde har været synderlig bedre. Smaabyers Organister, der kun forstod deres Kunst og ikke vidste andre Maader at tjene Penge paa, var henvist til Fattigdom, uden at det dog derfor tør siges, at det havde været Anders Lütken tjenligere, om han 1728 var forblevet i Ryttermunduren.
